

Változatok a társadalmi kizorulásra Az OTKA K124975 kutatás szakmai zárójelentése

Témavezető: Köllő János (KRTK KTI)

Társkutató: Kertesi Gábor (KRTK KTI)

Asszisztensek: Sebők Anna (KRTK KTI), Károlyi Róbert (KRTK KTI), Boza István (CEU), Nagy Luca (ELTE), Tir Melinda (KRTK Adatbank)

Projektterv

A kutatás az alábbi három különálló, ám tartalmában összekapcsolódó téma kidolgozását tűzte ki céljául (részlet a pályázati anyagból):

1. Lakóhelyi környezet és mobilitási költségek. Elemezzük a szűk - és a mobilitási költségek figyelembe vételével definiált tágabb – lakóhelyi környezet szerepét a 16-20 éves fiatalok foglalkoztatásból és oktatásból való kizorulásában. A 2011-es népszámlálás adatait részletes elérhetőségi adatokkal kapcsoljuk össze. Alternatíva-specifikus választási modelleket használunk az inaktivitás és az oktatásból való kimaradás valószínűségeinek becslésére.

2. Iskolai szegregáció. Korábbi kutatások megállapították, hogy az iskolai szegregáció első sorban a halmozottan hátrányos helyzetű és roma gyerekeket sújtja. Megvizsgáljuk, hogy a roma gyerekek rossz/szegregált iskolákba való beszorulásához milyen mértékben járul hozzá a nem roma gyerekek átmenekítése körzeten kívüli iskolákba. A 2011. évi népszámlálás, az elérhetőségi adatbázis és az országos kompetenciamérés adatait használjuk.

3. Diszkrimináció. Megvizsgáljuk a fogva tartásból szabadultakkal szembeni (esetleges) diszkriminációt egyéni, a munkáltatóra és a munkatársakra vonatkozó havi panel adatok alapján 2003-2011-ben. A nemzetközi szakirodalomban tudomásunk szerint ez lesz az első elemzés, amely részletes munkáltatói/munkatársi információkat használ.

A projekt kivitelezése, eltérések a szerződésben vállalt munkatervtől

A 2. és 3. projekt mindenben az eredeti tervek szerint haladt. Az 1. projekt esetében, mint azt a 2018. november 25-i, elfogadott részbeszámolóunkban jeleztük, szerencsés fordulatot jelentett, hogy a KSH-KRTK kutatószobában elérhetővé vált a 2016. évi Mikrocenzus egymillió adatállománya. Ennek köszönhetően ismételt keresztmetszetben vizsgálhattuk a tizenéves fiatalok oktatási és munkapiaci részvételét különböző társadalmi-földrajzi környezetekben, kihasználva azt is, hogy a kötelező iskolalátogatási kor időközben 18 évről 16 évre csökkent. A későbbiekben elemezhető állapotba került a KRTK Admin3 panel adatbázis (ennek részeként pedig az Országos Kompetenciamérés) is, ami lehetővé tette, hogy az oktatásból való kiválást a korábbi iskolai teljesítmény függvényében is megvizsgálhassuk. A lakóhelyi és munkaerőpiaci jellemzők hatását az eredetileg tervezett keresztmetszeti vizsgálódás helyett sokkal megbízhatóbban tudtuk elemezni egy egzogen sokk, valamint az eredetileg tervezettnél sokkal gazdagabb adatháttér kiaknázásával. Az egyes számlálókörzetek intézményi ellátottságára vonatkozó adatgyűjtést mindazonáltal végrehajtottuk, és a tanulmány egy terjedelmesebb mellékletben beszámol annak fő eredményeiről.

Az 1. és 2. projekt kivitelezését is hátráltatta, hogy a koronavírus járvány miatt a KSH-KRTK kutatószoba csökkentett kapacitással üzemelt. A projektben dolgozók közül ketten csak a különösen veszélyeztetett személyeknek fenntartott heti egy napon tudtak a kutatószobában dolgozni. A két projektet így 2020 októbere helyett csak a 2021. június 30-i módosított határidőre tudtuk befejezni.

A 3. téma zárótanulmányának elkészítésébe a projektben nem szereplő társszerzőket vontunk be – hozzájárulásukról beszámolunk a tanulmány eredményeinek ismertetése után.

A három részprojektről egy magyar (2. projekt) és két angol nyelvű (1. és 3. projekt) zárótanulmány készült, melyeket a KRTK, illetve az IZA (Institute for the Study of Labour, Bonn) DP-sorozataiban való megjelentetés után hazai, illetve nemzetközi folyóiratokhoz fogunk benyújtani. Az alábbiakban röviden bemutatjuk az elért eredményeket.

Köllő János – Sebők Anna: The Aftermaths of Lowering the School Leaving Age

A tanulmány letölthető: https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2021/07/Project_1_Kollo_Sebok.pdf

A tanulmányban az oktatásból való korai kilépésre/kiszorulásra, valamint a lemorzsolódók munkaerőpiaci státuszára ható tényezőket elemezzük, kiaknázva, hogy a kötelező iskolalátogatási kort 2013-ban 18-ról 16 évre csökkentették. Megvizsgáljuk, hogyan hatott ezekre a kimenetekre az etnikai hovatartozás, és milyen volt a családi jellemzők, a szűk (számlálókörzeti) lakókörnyezet, valamint a (járási szintű, iskolázottság szerinti) munkanélküliség befolyása.

Az iskolaköteles kor csökkentésével párhuzamosan nagy mértékben javult az iskolázatlan fiatalok abszolút és relatív foglalkoztatási esélye, és a várható béreik is nőttek. A szabályozási és munkapiaci hatások szétválasztására leginkább egy panel adatokat használó RDD becslés alkalmas, ám ebben az esetben le kellett volna mondanunk a társadalmi különbségek elemzéséről, mert az ilyen célokra rendelkezésre álló (más tekintetben nagyon gazdag) adatbázisok keveset vagy semmit sem mondanak a megfigyelt egyének etnikai hovatartozásáról, valamint családi és lakóhelyi jellemzőiről. Ezért döntöttünk úgy, hogy az elemzést alapvetően a 2011-es Népszámlálás és a 2016-os Mikrocenzus adatain végezzük el. A munkaerőpiaci kilátások változásának hatását a végzettség-specifikus járási munkanélküliségi szintek és változások figyelembevételével próbáljuk megragadni.

A kormányzat egyfajta „tankönyvi munkakínálati forgatókönyvet” feltételezve döntött a korhatár (ismereteink szerint a világon egyedül álló) csökkentéséről: nőhet ugyan az iskolát elhagyók száma, de az elhelyezkedési esélyeik is javulnak. A munkába lépésre ösztönzi őket a segélyek csökkentése, és támogatást nyújtanak a különféle szubvenciók és programok, elsősorban a kifejezetten ilyen céllal meghirdetett Híd-program. Ez azonban nem az egyetlen lehetséges forgatókönyv: a fiatalkori és szülői munkanélküliségi kockázat együttmozgása miatt a munkaerőpiaci helyzet javulása éppenséggel mérsékli a családok ráutaltságát a majdnem felnőtt gyermekeik keresményére. Egy harmadik lehetséges forgatókönyv szerint a 2011-2013-as reformok erősítették a magyar oktatási rendszer amúgy is meglévő hajlandóságát arra, hogy a lemaradásra kizárással reagáljon, és levette az oktatási rendszer válláról a felelősséget, hogy „kezdjenek valamit” a végzettség nélkül kilépő 16-17 évesekkel. Ez utóbbi két forgatókönyv esetében az iskolaelhagyók összetétele hasonló lesz, hiszen a lemaradók, az eltanácsoltak, és a diszkriminációnak kitétek ugyanúgy nagyrészt az iskolázatlan és munkanélküli családokból és körzetekből kerülnek ki, mint azok, akiknek az elmulasztott jövedelme hiányzik a

családi kasszából. E két eset akkor válik el egymástól, ha a helyi munkanélküliség másképp hat a lemorzsolódásra a foglalkoztatott és munkanélküli családok esetében.

Elemzésünk a 17 évesekre vonatkozik, akiket – szélső kivételektől eltekintve – egységesen érintett a korhatárcsökkentés. A nyers adatok szerint a nappali tagozaton tanulók aránya 2011 és 2016 között 8,1 százalékponttal csökkent, miközben a nem nappali oktatásban tanulóké lényegében nem változott. A foglalkoztatás 1,7, a munkanélküliség 1,6, az inaktivitás 1,5 százalékponttal nőtt (a NEET ráta tehát 3,1 százalékponttal emelkedett). Növekedett azoknak a 17 éveseknek a száma is (3,1 százalékponttal), akik már 18 éves koruk előtt végzettséget szereztek a lerövidített és egyszerűsített szakképzésben.

A hatás drámai mértékben különbözött társadalmi státusz szerint. Többváltozós becslés szerint egy roma által nem lakott számlálókörzetben, diplomás, dolgozó szülővel élő fiú esetében az oktatási részvétel 0,6 százalékponttal esett vissza, míg egy „sűrű” roma körzetben, két nem dolgozó, iskolázatlan szülő esetében (28.5 százalékponttal, avagy 35 százalékkal csökkenve) 53,8 százalékosra zuhant. Rendkívüli mértékben, külön-külön erősödött a szülők iskolai végzettségének, munkaerőpiaci státuszának, a roma származásnak, valamint a lakóhelyi roma aránynak a magyarázó ereje (utóbbi azoknál is, akik a censusokban nem vallották magukat cigánynak).

Az etnikumra és a roma arányra való kontrollálás után eltűnik az oktatási részvétel és a munkanélküliség között – 2011-ben és 2016-ban is – megfigyelhető *negatív* korreláció. Sem a szintek, sem a változások, sem a középfokú végzettség megszerzésétől remélhető nyereség nem látszanak hatni az iskolaelhagyási döntésre. Ebben azonban közre játszhat, hogy a magas munkanélküliség és a magas roma arány egymással korrelált ikertermékek egy leszakadó körzetben. Az endogenitást a roma arány instrumentálásával kezelve az eredmények kis mértékben változnak: az alacsonyabb/nagyobb mértékben csökkenő munkanélküliség ezen becslés szerint sem járt együtt magasabb lemorzsolódással (de kisebbel sem). A munkanélküliség hatását a szülők foglalkoztatási státuszával interakcióban vizsgálva sem láttuk nyomát annak, hogy a helyi képzetlen munkanélküliség abszolút vagy relatív szintje, illetve ezek változása említésre méltó mértékben hatott volna az oktatási részvételre.

A 17 éves nem tanulók szelekcióját az Admin3 adataival vizsgálva (is) azt találjuk, hogy a társadalmi háttér – a 14-15 éves kori iskolai teljesítményre és a továbbtanulási szándékokra való kontrollálás után is – sokkal erősebben hatott a lemorzsolódásra 2016-ban, mint 2011-ben, miközben magának az iskolai teljesítménynek a hatása is erősebbé vált. Itt is instrumentáljuk az ezúttal járási szinten mért roma arányt, és azt kapjuk, hogy a járási munkanélküliség enyhe *negatív*, a járási roma részarány viszont enyhe pozitív hatást gyakorolt.

A lemorzsolódott munkapiaci aktivitása esetében elsősorban a (roma és nem roma) *lányok* és a fogyatékkal élők esetében látunk visszaesést.

Az oktatási részvételben minden más különbséget elhalványító kontraszt mutatható ki a roma és nem roma fiatalok között, különösen a fiúknál. A roma-nem roma különbség 12,6 százalékponttól 32,6 százalékpontra nőtt, és a roma fiúk oktatási részvétele 2016-ra 56,6 százalékosra csökkent. Tíz roma fiúból ekkor több mint négy, tíz roma lányból ugyancsak négy nem járt iskolába. A roma fiatalok

foglalkoztatása nőtt ugyan, de a közülük a piacra lépők fele nem talált munkát, noha körükben a keresési intenzitás (az álláskereső/NEET) arány az átlagosnak a *négyszerese* volt 2016-ban.

A várható, és utóbb ténylegesen bekövetkezett tömeges lemorzsolódás következményeinek elhárításra kidolgozott Híd-program a célcsoport egy számjegyű százalékát érte el, és az éves lemorzsolódás a Híd két ágában meghaladta az ötven, illetve 65 százalékot.

A kutatás során a számlálókörzeteket a roma népességarány alapján különböztettük meg. A különböző intézmények és „attrakciók” (oktatási, egészségügyi, államigazgatási és kulturális létesítmények, találkozási lehetőséget biztosító helyek), valamint a munkahelyek elérhetőségének megvizsgálása alapján nyilvánvaló, hogy a romák által sűrűn lakott környékek intézményi ellátottsága az átlagnál sokkal rosszabb, a településméretre és a népsűrűségekre való kontrollálás után is. Ennek a konstellációnak a kialakulását megfelelő retrospektív adatok hiányában nem tudtuk megvizsgálni, de maga a tény felhívja a figyelmet, hogy nem feltétlenül etnikai különbségekről van szó.

Az államigazgatási adatokon alapuló kutatás rámutatott, hogy az oktatást a reform előtt és után is olyanok hagyták/hagyják el, akik viszonylag kis valószínűséggel végeztek volna. A reform után azonban az iskola elhagyására korábbi életkorban kerül sor. Az, hogy valaki 16-17 évesen nem jár iskolába, ilyen körülmények között is bajok forrása. Sérül a tudás, ha az iskola zérusnál többet tenne hozzá a lemorzsolódásra esélyesek kognitív és nem kognitív készségeihez. Elvész a megszerzett végzettség jelző hatása (báránybőr-effektus). Növekszik a bűnelkövetés, a droghasználat és a mentális sérülés valószínűsége, több a tinédzser-terhesség. A szakirodalom rámutat ebben a távoltartási hatás (incapacitation effect) jelentőségére. Ennek fényében azt, hogy a roma fiatalok több mint negyven százaléka 17 évesen már nem jár iskolába, aggasztó fejleménynek kell tekintenünk.

***

A kutatással a KSH-KRTK kutatószoba részleges lezárása miatt a tervezettnél jóval lassabban haladtunk, az ismerttetett tanulmány a meghosszabbított futamidő legvégére készült el. Egy nagyon korai és rövid, aggregált adatokat használó vázlatát megjelent két-két részletben a Munkaerőpiaci Tükör/The Hungarian Labour Market évkönyvsorozat 2018-2019. évi köteteiben:

Köllő János - Sebők Anna (2018): Lakóhely szerinti különbségek a nem tanuló és nem dolgozó tizenévesek arányában a tankötelezettségi kor leszállítása előtt és után. https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2019/12/mt_2018_hun_124-127.pdf

Köllő János - Sebők Anna (2018): Mivel foglalkoznak azok a 17 évesek, akik nem járnak iskolába? https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2019/12/mt_2018_hun_76-77.pdf

Köllő, János and Anna Sebők (2019): What do 17-year-olds who don't go to school do? https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2020/07/LMYB2019_InFocus_K2_5.pdf

Köllő, János and Anna Sebők (2019): Neighbourhood-related differences in the share of youth not in education, employment or training before and after lowering the school-leaving age. https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2020/07/LMYB2019_InFocus_6_2.pdf

Károlyi Róbert - Kertesi Gábor: Az iskolaválaszték szerepe a szabad iskolaválasztásban a falusi Magyarországon

A tanulmány letölthető itt: https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2021/07/Project_2_Karolyi_Kertesi.pdf

Magyarországon az általános iskolai, 1-8. évfolyamokra kiterjedő oktatásban egy nemzetközi összehasonlításban viszonylag ritka rendszer működik a rendszerváltás óta, amelyet univerzális és szelektív szabad iskolaválasztási rendszernek nevezhetünk. A tanköteles gyerekek lakóhelyük szerint egyértelműen be vannak sorolva egy területileg pontosan lehatárolt iskolakörzetbe, a körzeti iskolának pedig kötelező a körzethez tartozó tanulók iskoláztatását biztosítani. A családok számára az iskolaválasztás szabad, ami azt jelenti, hogy nemcsak a körzeti iskolájukba irathatják be a gyerekeiket, hanem a teljes magyarországi iskolakínálatból válogathatnak. A körzeti iskolák nem válogathatnak a körzeti gyerekek között. A körzeti beiskolázási kötelezettséggel nem rendelkező iskolák viszont feltételi eljárásokat folytathatnak: a 6-8 osztályos gimnáziumok központosított versenyvizsgával, az egyházi általános iskolák pedig a maguk sajátos szempontjai szerint szűrhetik meg a tanulói állományukat. Hasonló módon járhatnak el a tagozatos osztályokat indító iskolák is. Összességében a 1-8. évfolyamokra kiterjedő oktatás férőhelyeinek nagyjából egyötöde általános vagy helyi szabályok szerinti felvételi szűrőket működtet.

Ez a minden tanulóra kiterjedő szelektív szabad iskolaválasztási rendszer három évtizede működik Magyarországon. Ez alatt a hosszú idő alatt – az évről-évre, generációról-generációra ismétlődő iskolaválasztási döntések következményeként – létrejött a közoktatásban egy állandósult állapot, melyet az iskolák teljesítmény szerinti országos és regionális rangsorai képviselnek. Hogyan igazodnak ehhez a különböző társadalmi szereplők? Milyen mértékben tudnak szegény és gazdag, iskolázott és iskolázatlan szülők gyerekei élni a szabad iskolaválasztás lehetőségével? Mennyire függ ez a fajta mobilitás a helyileg elérhető iskolaválasztéktól? Mennyire függ a közlekedéstől? Milyen mértékben múlik egyéb tényezőkön? Ezekre a kérdésekre próbálunk választ találni a 2011. évi népszámlálás egy speciális mintáján ebben a tanulmányban. Jelen tanulmány egyike azon kevés statisztikai próbálkozásnak, amely számszerű mértékekkel próbálja jellemezni a különböző társadalmi csoportok közlekedési távolságoktól és választéktól függő iskolaválasztási magatartását.

A tanulmány ehhez a népszámlálás 1-8. évfolyamra járó tanulói populációjának egy részmintáját, az egyiskolás falusi-kisvárosi települések tanulóiról összegyűjtött információkat (körülbelül 200 ezer gyerek adatait) használja. Egyiskolás településeknek nevezzük azokat a településeket, amelyeknek valamennyi számlálókörzetéhez egy és csak egy körzeti iskola tartozik. Egyedül az egyiskolás települések esetében lehet egyértelműen meghatározni, hogy egy tanuló valóban a körzeti iskolájába jár-e, vagy a szabad iskolaválasztás opciójával élve, egy a körzeti iskolájától különböző másik iskolába. Hogy milyen iskolát választanak a szülők általános iskolás korú gyerekeiknek, az alapvetően attól függ, hogy körzeti iskolájuk milyen minőségű, és milyen minőségű a rendelkezésükre álló iskolaválaszték.

Az iskolák minőségét az Országos Kompetenciamérés megelőző tanévekre jellemző iskolai átlagértékeivel mérjük. A társadalmi csoportok között a körzeti iskolák minőségét és a helyben lakó tanulók ingázási viselkedését tekintve igen nagy különbségeket figyelhetünk meg. Amíg a szegény tanulók hatvan százaléka él olyan településen, ahol a körzeti iskola rossz minőségű, addig a diplomás szülők gyerekeinél ez az arány épp fele ekkora. Noha a szegény gyerekeknek emiatt jóval több okuk

lenne a körzeti iskolát elkerülni, és helyette jobb iskolát választani maguknak, ennek épp az ellenkezőjét tapasztaljuk: a szegény családok gyermekeinek mindössze tíz százaléka él a szabad iskolaválasztás lehetőségével, szemben a diplomás szülők gyerekeivel, akik közül csaknem minden második egy másik településre jár át iskolába.

E nagy társadalmi különbség összetevői után kutatva, a KRTK Adatbank számlálókörzet mélységű közlekedési elérhetőségi adatbázisát használva, megvizsgáltuk a közeli (tömegközlekedéssel 35 percen belül, vagyis könnyen és olcsón elérhető) iskolaválaszték hatását a tanulók viselkedésére. Mind a közeli iskolák számában, mind a választható iskolák minőségi összetételében, mind pedig a választható jó iskolák vonzerejében számottevő társadalmi különbségeket találtunk. A kisgimnáziumok jelenléte különösen fontos. A közelben levő kisgimnázium minden társadalmi csoport számára ösztönzi az ingázást, de kétszer akkora eséllyel növeli a diplomás szülők gyerekeinél a körzetestől különböző iskola választását, mint a társadalom bármely más rétegénél.

A nehezebben megközelíthető (távolabbi vagy inkább autóval elérhető) iskolák igénybevételében megragadható társadalmi különbségeket mérési modellünkben reziduummént tudtuk számszerűsíteni. Egy minden felmért tényezőt egységes keretben bemutató regressziós könyvelésben ezt a tényezőt találtuk a legjelentősebbnek a gazdag és szegény családból jövő tanulók megfigyelhető átlagos ingázási különbségében.

A szabad iskolaválasztás rezsimjében mindenki számára adott a távoli és drágán elérhető szélesebb iskolaválaszték – bárki szállíthatja autójával a gyereket falusi-kertvárosi családi házából a távolabbi nagyváros jó nevű kisgimnáziumába naponta oda és vissza – , mégsem fogja ezt mindenki megtenni. Nincs mindenkinek autója, vagy ha van is, nem biztos, hogy a gyerekek napi ingáztatásához szükséges benzinköltséget mindenki ki tudja fizetni. Nem biztos, hogy a munkavállaláshoz szükséges autóhasználatot minden család összhangba tudja hozni a gyerekek autós ingáztatásával. A távoli és széles iskolaválaszték igénybevételének társadalmi csoportok szerint igen különbözőek a költségei. Az iskolaalternatívák kvalitatív tulajdonságairól szóló információk összegyűjtésének nehézségei, az információk kiértékelésére való képességek, a társadalmi beágyazottság, az iskolák vezető tanáraival és igazgatóival való kapcsolatok társadalmilag eltérő mintázatai szintén jelentős szerepet játszhatnak az ingázási különbségekben.

Köllő János – Boza István – Ilyés Virág – Kómvés Zsófia – Márk Lili: How do firms deal with the risks of employing ex-prisoners?

A tanulmány letölthető itt: https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2021/07/Project_3_Kollo_et_al.pdf

Bár egy-egy időpillanatban a népességnek mindössze 0.17-0.18 százaléka van börtönben, a legalább egyszer érintettek száma ennél sokkal – esetenként két nagyságrenddel – magasabb. A 15-49 éves, alapfokon képzett férfiak 3.7%-a járta meg a börtönt 2003 és 2011 között. A megelőző nyolc évben börtönbe kerültek aránya a regisztrált munkanélküliek között 7.2%, az érettségivel nem rendelkezők között 10.1% volt 2011 végén. A hajléktalanok 6.7 illetve 3.7 százaléka a börtönből került az utcára vidéken, illetve a fővárosban. Az életpálya menti érintettség (a jelenlegi első bekerülési arányok továbbélését feltételezve, 64 éves korig számolva) a teljes férfi népességre 6.7 százalékos, és számos társadalmi csoportban ennél bizonyára sokkal magasabb. (Az iskolázottság, lakóhely és etnikum szerinti mértékek pontos megítéléséhez nem állnak rendelkezésre megfelelő adatok).

Tanulmányunkban a börtönből szabadultak beilleszkedésének keresleti oldali akadályaival foglalkozunk. Szabadultakat foglalkoztatni kockázatos, ami ellen a vállalatok különböző módszerekkel védekeznek. Ezek közül hármat vizsgálunk meg. Egyfelől, kérdés, hogy milyen munkáltatók milyen jellegű munkaköröket nyitnak meg a börtönből szabadultak előtt? Másfelől, vajon biztosítják-e a munkáltatók magukat a várt károk ellen alacsonyabb bérek fizetésével? Harmadsorban: vajon sikereesebbek-e azok a munkahely-munkavállaló párosítások, melyek esetében a munkáltató képes lehetett pontosabb, személyre szóló információhoz jutni?

Kutatásunk a KRTK Admin2 kapcsolt államigazgatási panel adatbázisán alapul, melyben 4.6 millió ember és több százezer munkáltató követhető kilenc éven át (2003 január-2011 december), havi gyakorisággal. Az adatbázisban 14,165 börtönből szabadult személy 43,286 belépési eseményét figyeljük meg 17,004 vállalathoz, melyekről szintén részletes adatok állnak rendelkezésre (a nemzetközi szakirodalomban még nem látott módon).

A volt fogvatartottak elhelyezkedését elsősorban az alacsony iskolázottságuk és gyakori esetben (nagyjából 30-45 százalékos mértékben) a roma származásuk akadályozza. Ebben a kutatásban azonban nem erre, hanem a börtöntapasztalat tiszta hatására vagyunk kíváncsiak, amit úgy próbálunk megmérni, hogy a börtönviseltet az azonos időben és helyen megfigyelt, azonos személyes jellemzőkkel bíró leendő fogvatartottakkal hasonlítjuk össze.

Az első kérdés esetében a vállalatok és költségvetési intézmények által felvett volt és leendő fogvatartottak számát vetjük össze, illetve azt, hogy milyen munkáltatói-foglalkozási jellemzők milyen befolyást gyakorolnak az egyikre és a másikra. Mivel nagyon ritka eseményről van szó, és a zérusok előfordulását nem csak a munkáltatói preferenciák, hanem a találkozások alacsony valószínűsége is befolyásolja, a kérdést zérus-inflált negatív binomiális modellel (Stata *zinb*) vizsgáljuk. Az eredmények arra utalnak, hogy a foglalkoztatás a börtön előtti állapothoz képest az egyszerű munkák, a rövid munkaviszonyok, a könnyen felbontható, gyakran alkalmi foglalkoztatás, a projekt jellegű tevékenységek, valamint a munkaerőkölcsönzés és a közmunka felé tolódik el. A közmunkán kívüli közsféra súlya csökken. Magas munkanélküliség (sok versenytárs) esetén a börtönviseltet nehezebben jutnak munkához, megint csak a börtön előtt állókhoz képest. Ennek a mintázatnak a leglátványosabb következménye, hogy a munkaviszonyok nagyon rövidek. Bár a börtönviseltet nagyobb fele legalább egyszer elhelyezkedik a szabadulás után, a munkában töltött idő aránya nem haladja meg a 25 százalékot.

A bérdiszkriminációt a felvételkor fizetett bérek összehasonlításával vizsgáljuk, OLS valamint egyéni és vállalati fix hatásos regressziós modellekkel. Minden modellvariáns arra utal, hogy a börtönből szabadultak a fehérgalléros munkakörökben sokkal (20-40 százalékkal) kevesebbet keresnek, mint a leendő fogvatartottak, illetve, mint amennyit az ilyen munkakörökben ők maguk kerestek a börtönbe kerülés előtt. A nagy többségüket foglalkoztató kékgalléros munkakörökben azonban ilyen különbségnek nem látjuk nyomát: a vállalatok nem élnek a „biztosítás” ezen lehetőségével.

A harmadik kérdés megválaszolásához olyan eseteket vizsgálunk, melyek növelik a munkáltató esélyét arra, hogy a volt fogvatartottról személyre szóló információhoz jusson a nála dolgozóktól, az előző munkáltatótól, vagy a munkaügyi központtól. Várakozásunk szerint ez csökkenti a rossz párosítás valószínűségét és ennek következményeként a munkaviszony gyors (egy, három vagy hat hónapon belüli) felbomlásának esélyét. Ez utóbbi események előfordulását fix egyedhatásos panel

regressziókkal vizsgáljuk, azaz, ugyanazon személynek (volt vagy leendő fogvatartottnak) a különböző belépéseit hasonlítjuk össze. Megvizsgáljuk, hogy dolgozott-e a felvevő vállalatnál olyan személy, aki a belépőnek korábbi kollégája, vagy egy korábbi kollégájának korábbi kollégája volt (egy- és kétlépéses ismerősök). Megjelöljük a vállalatok közötti közvetlen átlépéseket, melyek esetében a küldő vállalattól könnyebben szerezhető beajánlás. Végezetül megjelöljük azokat a belépéseket, melyeket megelőzően a vizsgált személy nyilvántartott munkanélküli volt. Kérdésünkre a választ ezeknek a jellemzőknek és a börtön utáni időszaknak az interakciói (azok paraméterei) adják meg. Mindhárom esetben azt találjuk, hogy ha (valószínűsíthetően) rendelkezésre állt ilyen információforrás, akkor a munkaviszony kisebb valószínűséggel szakadt meg nagyon rövid idő alatt.

Az eredményekből több szakpolitikai következtetés adódik. Nem valószínű, hogy a munkáltatói óvatosság elhárítható a statisztikai diszkriminációt tiltó szabályozással, inkább arra érdemes törekedni, hogy minél több volt fogvatartott kerüljön a gyárkapu mögé a reálisan megcélozható, instabil állásokba. Ezt segítheti, ha a támogatás nem köt ki tartós további foglalkoztatást (még a támogatás futamideje alatt sem), továbbá, ha az alkalmi munkavállalói könyves foglalkoztatáshoz hasonlóan, lehetővé teszi a munkaviszony gyors és olcsó felbontását. Nehezen indokolható, hogy az erkölcsi bizonyítvány jelenlegi szabályozása hosszú időre kitiltja a börtönből szabadultakat a terhek viselésére leginkább képes közzférából, azon belül még a legegyszerűbb munkakörökből is. Ezen nem a büntörténet megismerésének akadályozásával érdemes küzdeni (a kedvezőtlen nem szándékolt következményekkel járó amerikai Ban-the-Box mintájára), hanem éppen azzal, ha a munkáltató pozitív tartalmú információhoz juthat az arra érdemesekről. Az információk szűrésére és célba juttatására leginkább azok – a fogvatartottakkal behatóan foglalkozó – civil szervezetek lennének képesek, melyek munkáját az utóbbi években számos szabályváltozás nehezítette.

***

A fent összefoglalt tanulmány a kutatás futamidejének végére készült el. Az időközi eredményeket több fórumon ismertettük (például MTA Emberi Erőforrás Bizottság éves konferenciája, Szirák, 2018 november, Magyar Közgazdaságtudományi Egyesület éves konferenciája, a két plenáris előadó egyikeként, Budapest 2018 december; ELTE ÁJK Kriminológia Doktori Iskola, Budapest, 2019 március).

Mivel adminisztratív adatokból számos fontos kérdés (nem formális foglalkoztatás, álláskereső, álláskereső-munkáltató találkozások) nem ítéhető meg, jelen kutatási projektünkkel párhuzamosan, a Váltó-Sáv Alapítvánnyal közösen, interjú vizsgálatot indítottunk a volt fogvatartottakat sújtó hátrányok pontosabb megismerésére, az MTA/ELKH Kiválósági Együttműködési Program (KEP) támogatásával. A vizsgálat a BVOP ingadozó hozzáállása, majd főként a koronavírus járvány miatt nehezen haladt. Ezért az interjú vizsgálat addig elért eredményeit, és az itt vázolt kutatás előzetes eredményeit egyaránt felhasználva, 2019-ben a KEP számára írtunk egy magyar nyelvű összefoglalót, feltüntetve az OTKA támogatását is.¹ Az itt ismertett tanulmány a magyar börtönviszonyokról sokkal rövidebben szól, a munkaerő-felvételi gyakorlat elemzésére eltérő, a problémához jobban illeszkedő ökonometriai modellt használ, és megvizsgálja a közvetlen átlépéseknek, valamint a munkanélküli regisztrációnak a munkaviszonyok gyors lezárulására gyakorolt hatását (ugyanakkor

---

¹ Boza, István ; Csáki, Anikó ; Ilyés, Virág ; Köllő, János ; Kőműves, Zsófia ; Márk, Lili ; Mészáros, Mercedesz (2020): Keresleti korlátok a börtönből szabadultak reintegrációjában. In: Kovács, Imre (szerk.) Mobilitás és integráció a magyar társadalomban. Budapest, Magyarország : Argumentum Kiadó, Társadalomtudományi Kutatóközpont (2020) 376 p. pp. 249-291. , 43 p. Megjegyezzük, hogy jelen kutatás vezetője a nagymintás elemzésért a KEP-ből díjazásban nem részesült. Boza István és Nagy Luca a KEP által engedélyezett „Iskolából a börtönbe” c. rész kutatás adathátterének megteremtéséért részesültek díjazásban. A létrehozott adatbázis és az itt használt adatok között nincs átfedés.

eltekint a fogvatartottak foglalkoztatásában szerzett munkáltatói tapasztalat hatásának elemzésétől), és nem közöl interjúrészleteket.

A tanulmányon társszerzőként szerepel Ilyés Virág, Kőműves Zsófia és Márk Lili, akik nem voltak tagjai az OTKA kutatásnak. Ilyés Virág (Boza István) társszerzője egy olyan, a munkahelyi ismeretségek feltérképezésére vállalkozó cikknek, melynek számítási eredményeit felhasználtuk a személyre szóló információk jelentőségének vizsgálatában. Kőműves Zsófiával és Márk Lilivel számtalan alkalommal konzultáltunk a kutatás tartalmi és módszertani kérdéseiről, pro bono hozzájárulásuk megüti azt a szintet, ahol jogos a társszerzőként való feltüntetésük.

Adatbázisok

A kutatás során több olyan adatbázist építettünk, melyeket további kutatások használhatnak különféle témák vizsgálatára. Ezek közé tartozik egy számlálókörzeti szintű adattár, amit a 2011-es népszámlálásból, az MTA GEO adatbázisból és internetes források felhasználásával építettünk. A 17 évesek oktatási részvételének elemzésére szolgáló adatbázist a tanulmány publikálása után (kutatószobában) hozzáférhetővé tesszük. Az Admin2 panelből kialakított, vállalat-foglalkozás szintű, a létszámfelvételeket tartalmazó adatbázis a fogvatartottakon kívül más csoportok bekerülési esélyeinek a vizsgálatára is alkalmas.

Záró megjegyzések

Kutatásunk egyes részeit, bár eltérő területeken, eltérő kérdéseket vizsgálnak, összeköti, hogy a társadalmi elkülönülésnek és elkülönítésnek az ország jövője szempontjából fontos változatait elemzik. Az iskolai szegregáció és az ezt felerősítő „white flight”, valamint a legsérülékenyebb csoportok oktatásból való korai kivonulása és kiszorítása most és a belátható jövőben is erősíteni fogja a magyar társadalom részekre szakadását. A fogvatartottak reintegrációjának problémája ezekhez jelentőségében nem mérhető, de egyes, kritikus helyzetben lévő társadalmi csoportok számára a befogadás egyik fontos akadályát képezi.

Bízunk benne, hogy az eredmények a nemzetközi porondon is érdeklődésre tarthatnak számot. A kötelező iskoláskor csökkentésének gondolata több országban (pl. Németország, Egyesült Királyság, Norvégia) is felmerült, de tényleges csökkentésre sehol sem kerül sor. A magyar tapasztalat felhívhatja a figyelmet egy ilyen lépés kockázataira olyan országokban, ahol nagy az etnikai megosztottsággal is összefüggő egyenlőtlenség, és kevésbé hatékonyak a munkába való átmenetet segítő intézmények. A második tanulmány rávilágít egy, az oktatási „piac” mindkét oldalának szinte teljes szabadságot biztosító rezsim súlyos következményeire. A harmadik kutatás a nemzetközi szakirodalomban első ízben tárgyalja a fogvatartottak reintegrációjának kérdését a munkáltatókra és a munkatársakra vonatkozó információk birtokában.